

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑ

Υφηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΕΝ Τῇ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤΙΟΥ

Ὁ Kant (1724 – 1804) κατὰ τὴν κριτικὴν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ δράσεως ἀνήχθη εἰς τὰ φιλοσοφικὰ ἐπιτεύγματα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐξέθηκε ταῦτα εἰς τὰ κυριώτερα αὐτοῦ ἔργα, τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου» (Kritik der reinen Vernunft, 1781. Β' ἔκδ. 1787), τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου» (Kritik der praktischen Vernunft, 1788), καὶ τὴν «Κριτικὴν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως» (Kritik der Urteilkraft, 1790. Β' ἔκδ. 1793).

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τοῦ βίου του ὁ Kant παραλλήλως πρὸς ἄλλα συστηματικὰ ἔργα, ἅτινα ἐδημοσίευσεν, ἐξηκολούθησε νὰ μελετᾷ καὶ νὰ ἐπεξεργάζεται τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας, τὰς ὁποίας ἀναλύει εἰς τὰ κύρια αὐτοῦ ἔργα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν (1795 – 1803) ὁ Kant ἐπεχείρησε τὴν συγγραφὴν σπουδαιοτάτου ἔργου, ὅπερ θὰ ἀπετέλει τὸ ἐπιστέγασμα τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, τουτέστι τὴν μετάβασιν ἐκ τῶν βασικῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν Φυσικὴν. Ἐξήτει δηλαδὴ ὁ Kant νὰ θεμελιώσῃ ἐπιστήμην, ἥτις νὰ ἀποτελῇ συνοπτικὴν διηρθρωμένην ὁλότητα, ἐπιστήμην ἥτις νὰ μὴ εἶναι ἀπλῶς Μεταφυσικὴ τῆς φύσεως ἢ Φυσικὴ, ἀλλὰ μετάβασις ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν καὶ συνένωσις ἀμφοτέρων.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἦτο βεβαίως δυσχερέστατον καὶ πραγματικῶς δὲν ἦδυνήθη νὰ συμπληρωσῇ τοῦτο τελείως ὁ Κάντιος. Ἐν τούτοις παρὰ τὰς ἐπαναλήψεις, αἵτινες παρατηροῦνται εἰς τὸ ἔργον, τοῦτο ἐμφανίζει δυναμικότητα καὶ καταδεικνύει ἐκδήλωσιν ἐντόνου φιλοσοφικῆς βουλῆσεως καὶ τάσεως πρὸς ἔρευναν. Ἐξεδόθη ἐκ τῶν καταλοίπων, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῇ βάσει περιωρισμένου ὕλικου, ἐπ' ἐσχάτων δὲ εἰς πλήρη κριτικὴν ἔκδοσιν εἰς δύο τόμους, ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Arthur

Buchenau καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ γνωστοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ Καντίου Gerhard Lehmann¹.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ὅλη

1. Πρὸς Kant's, Opus postumum. Hrsg. von Arthur Buchenau. Berlin, Walter de Gruyter, 1. Bd. 1936. 2. Bd. 1938, ἐν Kant, Immanuel, Gesammelte Schriften. Hrsg. v. d. Preussischen Akademie der Wissenschaften. Band XXI. Abth. 3: Handschriftlicher Nachlass. Bd. 8. Berlin 1936, Band XXII. Abth. 3. Bd. 9. Berlin 1938, Walter de Gruyter. Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ Opus postumum, σ. 750-787 δημοσιεύεται λίαν διαφωτιστικὴ εἰσαγωγὴ περὶ τῆς ἰστορίας τοῦ χειρογράφου ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καντίου καὶ περὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ.

Τὸ Opus postumum περιλαμβάνει τὰ τελευταῖα χειρόγραφα τοῦ Καντίου καὶ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει περιορισμένου ὕλικου ὑπὸ τοῦ Rudolf Reicke, Ein ungedrucktes Werk von Kant aus seinen letzten Lebensjahren. ἐν Alt-preussische Monatsschrift, XIX-XXI, 1882-1884. Πρὸς. καὶ Lose Blätter aus Kants Nachlass. Mitgeteilt v. Rud. Reicke. 3 Hefte. Königsberg. 1, 1889, 2, 1895 καὶ 3, 1899. Περαιτέρω ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Albrecht Krause, Das nachgelassene Werk Immanuel Kants, Vom Übergange von den metaphysischen Anfangsgründen der Naturwissenschaft zur Physik. Mit Belegen. Populär-wissenschaftlich dargestellt. Frankfurt a. M. 1888. Πρὸς. καὶ A. Krause, Die letzten Gedanken Immanuel Kants. Der Transzendentalphilosophie höchster Standpunkt: Von Gott, der Welt und dem Menschen, welcher beide verbindet. Hamburg 1902.

Ἐπὶ τῇ βάσει πληρεστέρου ὕλικου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Erich Adickes, Kants Opus postumum. Dargestellt und beurteilt, Berlin 1920 (Kant-Studien, Erg. Heft. 50). Ἐκτοτε ἤρχισε νὰ ἀναγνωρίζηται ἡ σημασία τοῦ ἔργου καὶ κατεδείχθη ὅτι ἀποτελεῖ νέαν βαθμίδα ἐξελίξεως, νέαν ἀφετηρίαν τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου. Ἐντεῦθεν κατενοήθη ὅτι ἡ ἔρευνα καὶ μελέτῃ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου τίθεται πρὸ νέου ἔργου. Πρὸς. F. Sperrl, Neue Aufgaben der Kantforschung, München 1922. F. Weinhandl, Der letzte Kant: Reichels, Philosophischer Almanach. Darmstadt 1924, σ. 87-122. Hans Heyse, Der Begriff der Ganzheit und die kantische Philosophie, München 1927. Κατ' ἐξοχὴν ὅμως μετὰ τὴν ἐκδοσὶν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ἐπιφανεῖς ἐρευνηταὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐκ νέου ἔρευναν καὶ μελέτην τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν καὶ προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ νέου τούτου συστηματικοῦ ἔργου. Ἐκ τῶν μελετῶν τούτων ἀναφέρονται τὰς κυριωτέρας: Lehmann, Gerhard: Ganzheitsbegriff und Ganzheit in Kants Opus postumum. Kant-Studien, 41 (1936), 307-330. Τοῦ αὐτοῦ, Das philosophische Grundproblem in Kants Nachlasswerk: Blätter f. deutsche Philosophie, 11 (1937), σ. 57-70. Τοῦ αὐτοῦ, Kants Nachlasswerk und die Kritik der Urteilskraft, Berlin 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Erscheinungsstufung und Realitätsproblem in Kants Opus postumum. Kant-Studien, 45 (1953-1954), σ. 140-154.

Ὁ H. Heimsoeth εὕρισκε ὅτι τὸ Opus postumum εἶναι μεγίστης σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, τονίζει δὲ ὅτι διὰ σειρὰς μονογραφιῶν θὰ καταστή δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ἡ τελευταία φάσις τῆς διανοήσεως τοῦ Καν-

φιλοσοφία τοῦ Καντίου δὲν εἶναι ἄνευ ἐτέρου σαφούς. Πάντοτε ἀνακύπτει τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς¹. Βεβαίως ἔχουν γίνεи πολλὰ γενικὰ ἐρμηνεῖαι, ἀλλ' αὐταὶ δὲν εἶναι καθολικαί. Διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Opus postumum* ἀνακύπτει τὸ πρόβλημα τῆς καθολικῆς ἐξεικονίσεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων διευκρινήσεων.

Ἡδὴ ἀναγνωρίζεται ὅτι τὸ *Opus postumum* εἶναι θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου. Διακρίνεται ἐν αὐτῷ ἐνεργὸς ἡ κριτικὴ ἔξις τοῦ ὀρίμου πλέον φιλοσόφου καὶ ἰσχυροποιεῖται ἡ κριτικὴ φιλοσοφία. Ἐν αὐτῷ συντελεῖται συστηματοποίησης τοῦ κόσμου τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου τῆς ἐλευθερίας.

Βεβαίως θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Καντίου ἐμφανίζονται πολλάκις ἐν τῷ *Opus postumum* ἀποκλίνουσαι τῆς προτέρας αὐτῶν σημασίας. Αὐτὸ τοῦτο ὅμως καταδεικνύει ὅτι ἐμφανίζονται ἐν αὐτῷ νέαι ῥοπαί, αἵτινες εὐρύνουσι τὰ ἀρχικὰ προβλήματα καὶ προσδίδουσιν εἰς αὐτὰ νέον βάθος.

Ὁμολογουμένως, κατὰ ταῦτα, τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἰσχύει ἀπλῶς ὡς τελευταία φάσις τῆς ἐξελιξέως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, ἀλλ' ὡς νέα φιλοσοφικὴ ἀφετηρία τοῦ Καντίου, ὡς νέα ἐπίβασις, ἐξ ἧς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ἐκ νέου αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας.

* *

Ἐκ τῶν θεμελιωδεστάτων ἐννοιῶν, αἵτινες ἡρευνήθησαν μάλιστα ὑπὸ τοῦ G. Lehmann ἐν ταῖς συναφείαις αὐτῶν, καὶ αἵτινες ἐξετάζονται εἰς τὸ *Opus postumum*, εἶναι καὶ αἱ ἔννοιαι τῆς τεχνικῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς τεχνικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

τίου κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὰς συστηματικὰς αὐτῆς τάσεις. Πρβλ. Heimsöeth, Heinz, Kants Philosophie des organischen in den letzten System-entwürfen. Untersuchungen aus Anlass der vollendeten Herausgabe des *Opus postumum*: Blätter f. deutsche Philosophie, 14 (1940), σελ. 81-108. Τοῦ αὐτοῦ, Kants philosophische Entwicklung. Ein Beitrag zum Thema «Metaphysik» und «Kritik» im Kantischen Lebenswerk: Blätter f. deutsche Philosophie, 14 (1940), σ. 148-166. Ὁμοίως πρβλ. H.-J. De Vleeschouwer, La déduction transcendente dans l'Oeuvre de Kant, I-III, Paris 1934-1937. Τοῦ αὐτοῦ, L'évolution de la pensée Kantienne, Paris 1939. Hübner Kurt, Leib und Erfahrung in Kants *Opus postumum*, Zeitschrift für philosophische Forschung, 7 (1953), σ. 204 κ.ἐξ. Knittermeyer Heinrich, Immanuel Kant, Bremen 1939. Τοῦ αὐτοῦ, Von der klassischen zur kritischen Transzendentalphilosophie. Kant-Studien, 45 (1953-1954), σ. 113-131.

1. Πρβλ. Heidegger M., Kant und das Problem der Metaphysik, Bonn 1929.

Τὸ πρόβλημα τῆς τεχνικῆς, κατὰ τὸν Κάντιον, δὲν εἶναι ἀπλῶς πρόβλημα ἐφαρμογῆς, ἀλλ' ἐν ταύτῳ εἶναι καὶ πρόβλημα ὁργανικῆς καλλιτεχνικῆς ἐκδηλώσεως καὶ δημιουργίας. Ἡ δύναμις δηλονότι αὕτη, ἥτις εἶναι ἐπιτηδεῖα πρὸς καλλιτεχνικὴν ἐκδήλωσιν καὶ δημιουργίαν, εἶναι ὁργανικὴ καὶ ἐνυπάσχει ἀντιστοιχίως εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὸν λόγον καὶ ἐν τῇ κατ' ἀντιστοιχίαν ἀλληλεπιδράσει ὁργανοῦται καὶ ὁργανωθείσα ἐκδηλοῦται.

Ἡ φύσις ὁργανώνει τὴν ὕλην, τὸ ὅλον δηλονότι, ὅπερ παρίσταται ὡς ὁργανικὸν σύστημα τῆς ὕλης καὶ ὡς αἱ κινεῖσαι ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεις, οὐχὶ ἀπλῶς κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς βαθμίδας τῆς ὀντολογικῆς κλίμακος τῶν εἰδῶν ποικιλοτρόπως, οὕτως ὥστε τὰ εἶδη νὰ εἶναι ὁργανωμένα πρὸς ἄλληλα καὶ ἐν τῷ ὅλῳ ¹, νὰ ἀποτελῶσι δηλαδή μέλη σειρᾶς, ἥτις ἀπαρτίζει κύκλον καὶ νὰ ἔχωσιν ἀνάγκην ἀλλήλων πρὸς ὑπαρξιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν.

Ἐνεργεῖ, κατὰ ταῦτα, ἡ φύσις οὐχὶ ἀπλῶς μηχανικῶς, ἀλλὰ τεχνικῶς, ἐνεργεῖ δηλαδή οὐχὶ ὡς ἀπλὴ φύσις, ἀλλὰ καὶ τελολογικῶς, τεχνικῶς, ὡς τέχνη.

Ἡ τεχνικὴ τῆς φύσεως (Die Technik der Natur) ², κατὰ ταῦτα, τελειοσυνοργεῖται οὐχὶ ἀπλῶς μηχανικῶς, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικῶς, δηλαδή τελολογικῶς, ἀντιστοιχίως πρὸς τὴν τεχνικὴν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως, ἀποκαλύπτεται δὲ ἐκ τῆς αὐτονόμου καὶ αὐθυπάρκτου *ὠραιότητος τῆς φύσεως* καὶ τῆς ἀντιστοιχίας αὐτῆς πρὸς τὴν νομοτέλειαν τῆς αὐτονόμου δυνάμεως τῆς κρίσεως.

Ἡ τεχνικὴ τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως (Technik der Urteils kraft) εἶναι ὁ τεχνικὸς λόγος (technische Vernunft), τοῦτέστιν ἐφηρμοσμένος λόγος, ἐαυτὸν πραγματώνων λόγος, λόγος οὐχὶ νομοθετῶν, ἥτοι ὄχι καθαρὸς ἠθικὸς πρακτικὸς λόγος, ἀλλὰ τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος διαρρηθῶν ἐαυτὸν συνοπτικῶς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ.

Ἡ τεχνικὴ τῆς φύσεως εἶναι ὁργανικὴ τεχνικὴ, τοῦτέστιν εἰδολογική, τυπική, ἐφ' ὅσον πραγματοποιεῖ σκοπίμους μορφὰς καὶ πραγματική, ἐφ' ὅσον πραγματοποιεῖ ἀντικείμενα, ὡς σκοποῦς τῆς φύσεως.

Ἐπὶ τούτοις ἡ τεχνικὴ τῆς φύσεως παριστᾷ σύμπτωσιν μηχανικῆς καὶ τεχνικῆς, συνοπτικὴν δηλονότι ὁλότητα τούτων, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται ὡς *σκοπίμος τεχνικὴ* (technica intentionalis) καὶ ὡς *μηχανικὴ τεχνικὴ* (technica naturalis).

Οἱ σκοποὶ τῆς φύσεως καταδεικνύουσι *σκοπιμότητα ἄνευ σκοποῦ*

1. Πρὸβλ. Kant, Opus postumum, Kant's Gesammelte Schriften, Hrsg. v.d. Preussischen Akademie d. Wissenschaften. Bd. XXI, σ. 190, 199. Bd. XXII, σ. 478, 506 καὶ 549.

2. Πρὸβλ. Kant, Kritik der Urteils kraft. Kant's, Gesamm. Schriften. Hrsg. v.d. Preuss. Akademie d. Wissenschaften. Bd. V, σ. 193, 246, 391, 395, 410 κξξ.

(Zweckmässigkeit ohne Zweck) ¹, ἐπομένως ἡ φύσις δημιουργοῦσα σκοπίμως, συμφώνως πρὸς μέγιστα ἀξιώματα, ἐνεργεῖ καὶ δημιουργεῖ ἄνευ ὀρισμένου πραγματικοῦ σκοποῦ ὁργανικῶς καλλιτεχνικῶς.

Ἡ ὅλη *τεχνικὴ τῆς φύσεως* θεμελιούται ὑπὸ τοῦ Καντίου ἐπὶ λογικῆς γνωσιοθεωρητικῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς νομοτελείας, ἣν ἐμφανίζουσι πάντα τὰ ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα καὶ αἱ δημιουργούμεναι μορφαὶ καὶ ἥτις συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν νομοτέλειαν, ἣν ἐμφανίζει λειτουργοῦσα ἡ γνωστικὴ ἡμῶν δύναμις, καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτήν· αὕτη οὕτως ἀναγνωρίζει ἐκείνην καὶ προσπορίζεται συνείδησιν αὐτῆς.

Οὕτως ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῆς καθόλου ἡ τεχνικῶς ἐνεργοῦσα φύσις ἀνταποκρίνεται ἀντιστοίχως πρὸς τὴν *τεχνικὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως τῆς κρίσεως* καὶ ἄνευ συνειδήσεως δημιουργεῖ σκοπίμως. Πρὸς τὴν τεχνικὴν λοιπὸν τῆς φύσεως ἀντιστοιχεῖ ἡ *τεχνικὴ τοῦ λόγου* (Technik der Vernunft). Δι' αὐτῆς τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ συλλαμβανομένῃ ἐποπτεία δύναται νὰ γινώσκῃ τὴν νομοτέλειαν, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει ἡ φύσις καὶ αἱ μορφαὶ αὐτῆς καὶ ἐπομένως νὰ γνωρίσῃ αὐτήν, τείνει περαιτέρω νὰ θέσῃ αὐτὸ ἑαυτὸ καὶ νὰ πραγματώσῃ ἑαυτὸ, ὁπότε ἀνακύπτει ὡς *τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος* (die technisch-praktische Vernunft) ².

Ὁ τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ διὰ τῶν ἐκάστοτε καθοριζομένων τεχνικῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ *διαμορφοῖ*, εἴτε *θέτει* τὴν φαινομένην πραγματικότητα. Ἐν συνεχείᾳ διὰ τῆς τεχνικῆς ἐνεργείας τοῦ ὑπερβατικοῦ ὑποκειμένου, ἥτις συντελεῖται ἐν ᾧ τὸ ὑποκείμενον *θέτει* αὐτὸ ἑαυτὸ, *διαμορφοῦνται* τὰ φαινόμενα, εἴτε *τίθενται* αὐτά, ὡς *φαινόμενα τῶν φαινομένων*.

Οὕτως ἀνακύπτει ἐν τῷ Opus postumum ἡ ἔννοια τοῦ φαινομένου ὑπὸ νέαν μορφήν.

Διακρίνεται *φαινόμενον καθ' αὐτό*, ὅπερ εἶναι, εἴτε τὰ ὕλικά ἀντικείμενα, εἴτε αἱ ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις, καὶ ὅπερ εἶναι *φαινόμενον πρὶ τῆς τάξεως*, καὶ *φαινόμενον τοῦ φαινομένου* (Erscheinung der Erscheinung) ἢ *φαινόμενον ἐκ τοῦ φαινομένου* (Erscheinung von der Erscheinung), ὅπερ εἶναι *φαινόμενον δευτέρας τάξεως* ³.

Τὸ ὑποκείμενον δηλονότι διὰ τῶν ἐκ τῶν προτέρων συνθετικῶν λειτουργιῶν τῆς γνωστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐντυπώσεων

1. Ποβλ. Kant, Kritik der Urteilkraft, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 220.

2. Kant, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXII, σελ. 53, 62, 64 κ.άλλ. Ποβλ. καὶ Kant, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. IV, σελ. 416. Ὅμοιος Kant, Kritik der praktischen Vernunft, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. V, σ. 26.

3. Ποβλ. Kant, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXII, σελ. 321, 367 κ.άλλ.

καὶ τῶν παραστάσεων ἐπάγεται διὰ τοῦ λόγου ἐνότητα καὶ τάξιν, ἥτις προέρχεται ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἥτις εἶναι ὡς αὐτὸ ἑαυτὸ παριστᾷ εἰς ἑαυτό, ὁπότε προβάλλει ἑαυτό, εἶναι δὲ τοῦτο, ὅπερ προβάλλει εἰς ἑαυτὸ τὸ *φαινόμενον ἐκ τοῦ φαινομένου* καὶ ὅπερ εἶναι *φαινόμενον* δευτέρως τᾶς εἰσεως.

Ἐν τῷ φαινομένῳ, κατὰ ταῦτα, ἀνακύπτουσι φαινόμενα, αἵτινα ἔχουσι τὴν ιδιότητα ὅτι *ἐν αὐτοῖς φαίνεται τι* (ὅτι εἶναι φαινόμενα ἐκ τινος, ὅπερ ἐν αὐτοῖς φαίνεται), ὁπότε αὐτὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀντεπιστελλόμενα, ἀντεπιφερόμενα, ἀντιστοιχοῦντα, ἰδιάζοντα φαινόμενα θὰ εἶναι *φαινόμενα «ἐκ» φαινομένων*.

Τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ πράξει καθορίζεται, κατὰ τὸν Kant, ὑπὸ τοῦ *καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου*, ὅστις ἀνευρίσκει ἐξ ἑαυτοῦ τὸν *ἠθικὸν νόμον*, ὃν προβάλλει καὶ ἐπιτάσσει ἀπολύτως καὶ αὐτονόμως νομοθετῶν αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ (*κατηγορικὴ προστακτικὴ*).

Αἱ ἐπιταγαὶ αὗται ἔχουσιν ἀπόλυτον καὶ αἰώνιον κύρος καὶ ὑποχρεώνουσι πρὸς πραγμάτων τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, τῆς εὐδαιμονίας, ὅπερ προβάλλει ὡς *αἴτημα* τοῦ πρακτικοῦ λόγου.

Τὸ ὑποκείμενον οὕτω καθορίζεται ὑπὸ τοῦ *ἠθικοῦ πρακτικοῦ λόγου* (*moralisch - praktische Vernunft*) εἰς τὸν ὅποιον ἀνταποκρίνεται ἡ *ιδέα τοῦ Θεοῦ*, ἥτις προβάλλει ὡς αἴτημα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, καὶ ὑπὸ τοῦ *τεχνικοῦ πρακτικοῦ λόγου* (*technisch - praktische Vernunft*), ὅστις εἶναι συνάρτησις τοῦ ἠθικοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ εἰς τὸν ὅποιον ἀνταποκρίνεται ἡ *ιδέα τοῦ κόσμου*.

Τὸ ὑποκείμενον μετέχει ἀμφοτέρων, προφανῶς ὅμως τὸ *πρωτεῖον* κατέχει ὁ *ἠθικὸς πρακτικὸς λόγος*, εἰς ὃν ἀνταποκρίνεται ἡ *ιδέα τοῦ Θεοῦ*, εἰς ἣν ὑπόκειται ἡ *ιδέα τοῦ κόσμου*¹.

Παραλλήλως διακρίνει ὁ Kant *τεχνικὸν θεωρητικὸν λόγον* (*technisch - theoretische Vernunft*) καὶ *ἠθικὸν πρακτικὸν λόγον* (*moralisch - praktische Vernunft*)².

Ὁ *τεχνικὸς θεωρητικὸς λόγος* θεωρεῖ τὰ Μαθηματικά, ἔκφρασις δὲ τοῦ ἠθικοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι ἡ φιλοσοφία, μάλιστα δὲ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία.

Ὁ *τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος* ἐνῶ διαμορφοῖ, εἵτε ἐνῶ θέτει τὴν φαινομένην πραγματικότητα καὶ διαμορφοῦνται, εἵτε τίθενται τὰ φαινόμενα, ὡς φαινόμενα τῶν φαινομένων, διαμορφοῖ *τεχνικὰς προστακτικὰς*, τουτέστι κανόνας, δι' ὧν καθίσταται τις ἐπιτήδειος πρὸς τι, δι' ὧν καθοδηγούμεθα καθόλου πῶς ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν, ἵνα ἐφαρμόζωμεν θεωρητικὴν τινα γνῶσιν.

1. Πρβλ. Kant, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXI, σ. 11, 12, 15. Bd. XXII, σ. 62.

2. Πρβλ. Kant, Opus postumum, ἐνθ' ἄνωτ. Bd. XXI, σ. 19, 22.

Αἱ προστακτικαὶ αὗται εἶναι πραγματικαὶ προστακτικαὶ τουτέστι κανόνες τῆς τεχνικῆς τῆς ζωῆς, καθ' οὓς ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ διαμορφώωμεν τὴν φαινομένην πραγματικότητα καὶ τὸν βίον ἡμῶν, ὡς ἐὰν ἡ *ἰδέα τῆς εὐδαιμονίας*, ὡς τοῦ ὑπερέτατου ἀγαθοῦ, ἦτο πραγματοποιήσιμος.

Αἱ πραγματικαὶ προστακτικαὶ ἐπιτάσσουσι μόνον κατὰ συνάρτησιν, ἥτοι παρέχουσι κανόνας δεξιотεχνίας καὶ ὁδηγίας εὐφρυνεῖν πρακτικότητος, διαφέρουσι δὲ τῶν καθαρᾶς μορφῆς ἀπολύτων ἐπιταγῶν τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς, αἵτινες παραμένουσιν ἔχουσαι αἰώνιον κύρος.

Ἡ ὅλη αὕτη ἐνέργεια τοῦ λόγου, ὡς τεχνικοῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι ἡ *τεχνικὴ πρακτικὴ* (technische Praktik), ἥτις ἐμφανίζεται ὡς ἡ συνειδητὴ πραγματοποίησις σκοπῶν.

Ἡ τεχνικὴ πρακτικὴ εἶναι τεθεμελιωμένη εἰς τὰς φυσικὰς προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἐμφανίζεται ἀναπτυσσομένη ὡς πολιτισμὸς τελειούμενος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

Οὕτως ἐποικοδομητικῶς πρὸς τὴν ἐν ἐνεργείᾳ *φυσικὴν τεχνικὴν* (natürliche Technik), ἥτις εἶναι ἡ τεχνικὴ τῆς φύσεως, προσεπικυροῖ ἡ *τεχνικὴ πρακτικὴ* (technische Praktik), ἥτις εἶναι ἡ τεχνικὴ τοῦ λόγου, τουτέστι κατ' ἐξοχὴν δημιουργικὴ ἐκδήλωσις τοῦ ὑποκειμένου ἔχουσα τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὰς φυσικὰς προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὰς ἐκδηλουμένας καὶ τελειουμένας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντων καταδεικνύεται ὅτι τὸ ὑποκείμενον ὡς *τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος* ἐνῶ θέτει αὐτὸ ἑαυτὸ, ἐν τῇ συναρτήσει αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον, ἀναπτύσσει πραγματικὰς προστακτικὰς, δι' ὧν καθοδηγεῖ αὐτὸ ἑαυτὸ, πῶς ἐν ὅψει τῶν δημιουργηθεισῶν διὰ τῆς *τεχνικῆς πρακτικῆς* συνθηκῶν θὰ ὀργανώσῃ ἑαυτὸ οὕτως, ὥστε νὰ δύναται νὰ διατελῇ ἀντιστοίχως ἐν ἐνεργείᾳ.

Πᾶσαι αἱ φυσικαὶ προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουσι καθωρισμέναι, ἵνα ποτὲ ἀνακύψωσι καὶ ἀνελιχθῶσι πλήρως καὶ σκοπίμως πρὸς τοῦτο δὲ ὑπάρχει ὁ λόγος, ὅστις εἶναι δύναμις, ἥτις ἀναμοχλεύουσα ἑαυτὴν ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς συναρτήσεις αὐτῆς, πρὸς τὰ πράγματα, ἀνευρίσκει καὶ καθορίζει τοὺς νόμους καὶ κανόνας τῆς χρήσεως πασῶν τῶν ὡς ἂν δυνάμεων. Τοῦτο δὲ πράττει ἐλευθέρως ἀπὸ παντὸς ἐνστίκτου, ἀπὸ πάσης ἐνστικτώδους ζωῆς καὶ ἀπεριορίστως πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ πραγματοποιηθσομένου σκοποῦ.

Ἐνῶ δὲ ὁ *ἡθικὸς πρακτικὸς λόγος* διὰ τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐπιτάσσει ἀπολύτως, ἡ δὲ ἐπιταγὴ αὐτῆς εἶναι καθαρᾶς μορφῆς, ὁ *τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος* διὰ τῶν πραγματικῶν προστακτικῶν κατευθύνει τὸ ὑποκείμενον μόνον *ἐνεκα τῶν συναρτήσεων*, ἐν ἀναφορᾷ δηλαδὴ πρὸς τὰς συναρτήσεις, αἵτινες προκύπτουσιν ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν. Οὕτως αἱ πρα-

γματικάι προστακτικάι ἀναφέρονται εἰς τελειοτέραν χρῆσιν τῶν δυνάμεων, τῶν φυσικῶν δηλονότι προδιαθέσεων ἐν ᾧψει τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν.

*
* *

Εἶναι ἔκδηλοι αἱ νέαι ἐπιβάσεις, αἵτινες ἀνακύπτουσιν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐκ τῶν νέων διευκρινήσεων, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ *Opus postumum* τοῦ Καντίου ἐπὶ θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν καὶ προβλημάτων. Τὰ ἐπιτεύγματα δὲν ἔχουσιν εἰσέτι ἀρκούντως μελετηθῆ, οὐδ' ἔχουσιν ἐξαχθῆ τὰ δέοντα συμπεράσματα.

Ὁμολογουμένως ὅμως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὅτι προκύπτουσιν ἐπαγωγὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πληρέστερον τὴν ὑφὴν τῶν λειτουργιῶν τῆς πολιτείας.

Οὕτως ἡ *Νομοθετικὴ ἐξουσία* ἔχει ἀποστολὴν, ὡς *πρακτικὸς λόγος*, νὰ νομοθετῇ ἐπιτάσσουσα ἀπολύτως — ἄνευ ὁρέξεως — Νόμος ἄνευ ὁρέξεως — ἡ δὲ *Ἐκτελεστικὴ ἐξουσία* ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ὡς *τεχνικὸς πρακτικὸς λόγος* ἔχει ἀποστολὴν νὰ καθορίξῃ κανόνας καὶ ὁδηγίας, αἵτινες κατευθύνουσι τοὺς πολίτας ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν νόμων ἀναφορικῶς πρὸς τὰς ἰδιαίτερας συνθήκας τῆς ζωῆς.

Ἐμφανῶς ὡσαύτως προκύπτει πληρέστερον καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας. Αὕτη ὀφείλει νὰ ἀναζητῇ καὶ νὰ ἀναγνωρίξῃ τοὺς αἰωνίους καθολικοὺς νόμους, οἵτινες διέπουσι καὶ κατευθύνουσι τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων *sub specie aeternitatis*. Ἐν συνεχείᾳ ὅμως ὀφείλει παραλλήλως νὰ ἀναζητῇ καὶ τοὺς εἰδικοὺς νόμους, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ μέσα ἀξιώματα, ἅτινα ἀναγκαίως συνεπιδρῶσιν ἐκ τῶν ἐν τῷ χρόνῳ ἐκάστοτε κατὰ τὸν *διαλεκτικὸν νόμον* τῆς συμπλοκῆς δημιουργουμένων συνθηκῶν διὰ τῆς ἐν ἐνεργείᾳ τεχνικῆς πρακτικῆς.

Ἡ ἀναζητήσις καὶ ἀναγνώρισις τῶν εἰδικῶν νόμων, οἵτινες διέπουσι τὴν μορφοποίησιν τῶν ἐκάστοτε νέων συνθηκῶν ζωῆς — τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖν — ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι — πρέπει νὰ συντελῇται ὑπὸ τῶν φιλοσόφως πεπαιδευμένων κατὰ τὸ δυνατόν λίαν συντόμως, διότι ἄλλως ἐπέρχονται κρίσεις, αἵτινες συνταράσσουσι τὴν ἀνθρωπότητα.

«*Καιρὸς ὁμοίως παντὸς ἔχει κορυφάς*», λέγει ὁ Πίνδαρος¹, ὁπότε κατὰ τοὺς καιροὺς νέαι μορφοποιήσεις ἀπαιτοῦνται καὶ *νέα συμπλοκὴ* τοῦ ὅλου ἐπιβάλλεται νὰ τελεσθῇ.

Ἡ νοσταλγία τῆς παλαιότερας καὶ φυσικωτέρας ζωῆς — τοῦ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ αἰῶνος — τῆς ὁποίας ἡ ἐντονωτέρα ἐκδήλωσις εἶναι ἡ προτροπὴ τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ Jean Jacques Rousseau (1712–1778) «*Ὅπισω πρὸς*

τὴν φύσιν», κατ' οὐδὲν ἰσχύει νὰ ἐπιφέρει τὴν ἀναζητούμενην ἁρμονίαν μεταξὺ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ μορφῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν προκυνψαῶν ἑξωτερικῶν συνθηκῶν, τῶν ἐπαχθειῶν ἐκ τῆς τεχνικῆς πρακτικῆς τοιαῦται ἀποφάνσεις ἐπιτείνουσιν ἔτι μᾶλλον τὴν κρίσιν καὶ οὐδόλως συντελοῦσι πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διαταραχθείσης ἁρμονίας. Αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς καὶ ἐλλόγου μελέτης καὶ τῶν νέων ὑπολογισμῶν παραγόντων τῆς ζωῆς, ἔστω ἐκ τῶν ἐκτὸς προερχομένων, ἐκ τῶν κατὰ συνάρτησιν συνθηκῶν.

Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω αἱ τοιαῦται ἀποφάνσεις ἀποτρέπουσι τὸν ἀνθρώπινον λόγον, τὰς γενναίας φύσεις, ἵνα διὰ τῆς οἰκείας λίαν ἐπιπόνου ἐνεργείας ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ πρᾶγμα ἀναχθῶσι πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ἐνέργειαν, δι' ἧς θὰ κατασταθῇ εἰς αὐτὰς συνειδητὴ ἡ οἰκεία ἐν τῷ χρόνῳ λύσις, δι' ἧς θὰ μορφοποιηθῇ ἡ κρίσις τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνηται ἐφ' ὅσον πᾶσα συμπλοκὴ τῶν ἑξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεων ἀντιστοίχως προσεπικυροῖ καὶ ὡς ἐνέργεια τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ, δι' ἧς προκύπτει ἡ λύσις, ἡ διαλύουσα τὴν κρίσιν, ἣτις ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ συναφείᾳ ἀνακύβει. Οὕτως ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἀνάγεται ἐν νέῳ ἐπαναβαθμῷ ἔνθα διὰ νέας συμπλοκῆς ἐπιτυγχάνει καὶ πάλιν τὴν ἁρμονίαν ἐν τῷ χρόνῳ, ἕως οὗ καὶ πάλιν διὰ νέας συμπλοκῆς θὰ διαταραχθῇ ἡ ἁρμονία καὶ θὰ προκύψῃ νέαι κρίσις, ἣτις θὰ ὀδηγήσῃ διὰ νέας λύσεις πρὸς νέον ἐπαναβαθμόν. Τὴν μορφήν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς γενναίας ἐκείνης φύσεως, ἣτις καὶ τοὺς καθολικοὺς νόμους ἀναγνωρίζει καὶ παραλλήλως καὶ τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖ, καὶ ἀποβλέπει πάντοτε πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἡθικῆς τελειώσεως, ὅπερ προβάλλει ὡς αἴτημα, καὶ πρὸς ὃ κατευθύνει, παραδίδει ὁ Πλάτων ὡς τὴν προσωπικότητα τοῦ τεχνικοῦ καὶ ἀγαθοῦ ὁήτορος.

«Οὐκοῦν πρὸς ταῦτα βλέπων ὁ ὁῆτωρ ἐκεῖνος, ὁ τεχνικός τε καὶ ἀγαθός», λέγει ὁ Πλάτων¹, «καὶ τοὺς λόγους προσοίσει ταῖς ψυχαῖς, οὓς ἂν λέγῃ, καὶ τὰς πράξεις ἀπάσας, καὶ δῶρον ἔάν τι διδῶ, δώσει, καὶ ἔάν τι ἀφαιρῇται, ἀφαιρήσεται, πρὸς τοῦτο αἰεὶ τὸν νοῦν ἔχων, ὅπως ἂν αὐτοῦ τοῖς πολίταις δικαιοσύνη μὲν ἐν ταῖς ψυχαῖς γίγνηται, ἀδικία δὲ ἀπαλλάττεται, καὶ σωφροσύνη μὲν ἐγγίγνηται, ἀκολασία δὲ ἀπαλλάττεται, καὶ ἡ ἄλλη ἀρετὴ ἐγγίγνηται κακία δὲ ἀπὴρ». «Ὅθεν καὶ νόμιμοι γίγνονται καὶ κόσμιοι».

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ν. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑΣ